

Fikret YILDIRIM, *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, 399 s. ISBN: 978-975-16-3411-5

Eski Türkçe çalışmalarında runik harfli metinler önemli bir yer tutmaktadır. Bunlardan bahsedilince genellikle Türklerin taşlar üzerine yazdıkları Eski Türk Yazıtları akla gelmektedir; ancak Türklerin bu alfabeyle taşlara yazdıkları yazıtlardan başka başta *Irk Bitig* olmak üzere kâğıda yazılı Eski Türkçe runik metinler de bulunmaktadır. Bu metinlerden *Irk Bitig* üzerine ilk çalışma 1912 yılında Vilhelm Thomsen¹ tarafından yapılmıştır. Thomsen'den sonra *Irk Bitig* sırasıyla Hüseyin Namık Orkun², S[ergey] Ye[fimoviç] Malov³ ve Talat Tekin⁴ tarafından yayımlanmıştır. Talat Tekin'in çalışması, kendisinden önceki yayınlar hakkında değerlendirmeleri ihtiva etmesi, yeni okuyuş ve anlamlandırma önerileri sunması bakımından önemlidir. Bu yayınlar dışında *Irk Bitig*'in sorunlu bölümlerine dair önemli

¹ Vilhelm Thomsen (1912): "Dr. M. A. Stein's Manuscripts in Turkish 'Runic' Script from Miran and Tun-Huang". *Journal of the Royal Asiatic Society*, Volume 44, Issue 1: 181-227.

² Hüseyin Namık Orkun (1938): *Eski Türk Yazıtları II*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.

³ S[ergey] Ye[fimoviç] Malov (1951): *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*. Moskva-Leningrad.

⁴ Talat Tekin (1993): *Irk Bitig: The Book of Omens*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
Talat Tekin (2004): *Irk Bitig. Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Öncü Kitap.

düzeltilmeler ve açıklamalar içeren makaleler Gerard Clauson⁵ ve Marcel Erdal⁶ tarafından kaleme alınmıştır.

Burada tanıtımı yapılacak *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili* adlı kitap Dr. Öğr. Üyesi Fikret Yıldırım tarafından yayına hazırlanmıştır⁷. Yazar, 2007 yılında “Kaşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü” adlı teziyle⁸ yüksek lisansını, 2013 yılında “Irk Bitig ve Runik Harfli Metinlerin Dili” adlı teziyle⁹ doktorasını tamamlamıştır. Yazarın bu çalışmalarını ilgilendiren yayınları muhtelif yayınevleri tarafından neşredilmiştir¹⁰. Bu yazının konusunu da oluşturan kâğıda yazılı Eski Türkçe runik harfli metinlerin tamamının incelendiği yazarın bahsi geçen çalışması, metinlerin yeniden işlenmesini ve söz varlığını bütünlüklü bir şekilde ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Çalışma, *Tablolar Listesi, Kısaltmalar, Sunuş ve Ön Söz* bölümleriyle başlamaktadır. Yazar çalışmasını, 1. Giriş, 2. Kâğıda Yazılı Orhon Yazılı Eski Türkçe Metinlerin Envanteri, 3. *Irk Bitig* ve 4. *Irk Bitig Dışındaki Kâğıda*

⁵ Gerard Clauson (1961): “Notes on the “Irk Bitig””. *Ural-Altaysche Jahrbücher*, XXXIII: 218-225.

⁶ Marcel Erdal (1978): “Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1977: 87-119.

Marcel Erdal (1997): “Further Notes on the *Irk Bitig*”. *Turkic Languages*, 1: 63-100.

⁷ Fikret Yıldırım (2017): *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinleri Dili*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

⁸ Fikret Yıldırım (2007): “Kaşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü”. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Tezli Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

⁹ Fikret Yıldırım (2013): “Irk Bitig ve Runik Harfli Metinlerin Dili”, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Doktora Programı, Doktora Tezi, İstanbul.

¹⁰ Fikret Yıldırım, Erhan Aydın, Risbek Alimov (2013): *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. Editör: Mehmet Ölmez. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Robert Barkley Shaw (2014): *Kaşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü*. Çeviren: Fikret Yıldırım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İgor Kormuşin, Emine Moziöğlu, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım (2016): *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Editör: Mehmet Ölmez. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Yazılı Orhon Yazılı Eski Türkçe Metinler şeklinde dört ana bölüm üzerine kurmuştur. Bu dört ana bölümü *Kâğıda Yazılı Orhon Yazılı Eski Türkçe Metinlerin Sözlüğü, Açıklamalarda ve Dipnotlarda Değinilen Sözcükler ve Sözcük Grupları Dizini, Kaynaklar ve Ekler* bölümü izlemektedir.

1. *Giriş* (s. 17-23) bölümünde, mevcut kâğıda yazılı Eski Türkçe runik metinlerin bulunuşu, bu metinlerin muhafaza edildiği yerler, metinlerin içeriği, farklı alfabelerle yazılmış metinlere dair bilgiler ve bu metinler üzerine yapılan katalog çalışmalarına yer verilmektedir. Ayrıca çalışmada yer alan bölümler hakkında kısa bilgiler de sunulmaktadır.

2. *Kâğıda Yazılı Orhon Yazılı Eski Türkçe Metinlerin Envanteri* (s. 25-28) kısmı sırasıyla, *Almanya'da Bulunan Orhon Yazılı Metinler, İngiltere'de Bulunan Orhon Yazılı Metinler, Japonya'da Bulunan Orhon Yazılı Metinler, Rusya'da Bulunan Orhon Yazılı Metin ve Fransa'da bulunan Orhon Yazılı Metin* olarak beş alt bölümde tablo olarak ele alınmıştır. Burada yer alan tablolarda yazar metinlere ait *Sıra No, Eski Numara, Yeni Numara, Satır Sayısı, Yayınlayanlar ve Foto* bilgilerine değinmiştir.

2.1. *Kâğıda Yazılı Orhon Yazılı Eski Türkçe Metinler Üzerine Yapılan Çalışmalar* (s. 29-32) kısmında Willy Bang Kaup, Annemarie von Gabain, Gabdul Raşid Rachmati, Aleksandr Natanoviç Bernştam, James Russell Hamilton, Louis Bazin, Akira Haneda, Nobuo Yamada, Fritz Hommel, Tetsurô İkedâ, Marchelle Lalou, Albert August von Le Coq, Sergey Yefimoviç Malov, Takao Moriyasu, Hüseyin Namık Orkun, Wilhelm Radloff, Martti Räsänen, Osman Fikri Sertkaya, Talat Tekin, Semih Tezcan, Vilhelm Thomsen, Edward Tryjarski, Jens Wilkens, V. M. Yakovlev ve Peter Zieme gibi araştırmacıların bu metinlerle ilgili yaptığı çalışmalara ait künye bilgileriyle bir araştırma tarihçesi ortaya koymuştur.

3. *Irk Bitig* bölümü 3.1. *Irk Bitig (Metnin Harf Çevirisi, Çeviri Yazısı ve Çevirisi)* (s. 33-49), 3.2. *Irk Bitig (Açıklamalar)* (s. 49-162) ve 3.3. *Irk Bitig (Faksimile)* (s. 163-189) şeklinde üç alt başlığa ayrılmıştır. 3.1. *Irk Bitig (Metnin Harf Çevirisi, Çeviri Yazısı ve Çevirisi)* bölümünde *Irk Bitig*'e ait 67 parçanın harf çevirisi, çeviri yazısı ve Türkiye Türkçesi çevirisi aynı sayfada yan yana verilmiştir. Örnek verecek olursak; (s. 33)

t ² n ² : s ² I : mn ² : y ¹ r ¹ n ¹ :	ten : si : men : yarın	(Fal şöyle der:) «“Ben
k ² IçA : l ¹ t ¹ Un ¹ : Ür ² g ² In ² :	kêçe : altun : örgin	‘Ten- si’yim! Sabah
: ÜzA : Ul ¹ Ur ¹ Üpn ¹ :	: üze : oluruşan :	akşam altın taht üzerinde
mñIl ² y ² Ür ² : mn ² : nçA :	meñileyür : men :	oturup mutlu bir şekilde
b ² Il ² Iñl ² r ² : d ² g ² Ü : Ul ¹ :	ança : bilinler : edgü: ol	yaşarım.”» “Öylece
		biliniz: (Bu fal) iyidir.”

3.2. *Irk Bitig (Açıklamalar)* (s. 49-162) kısmında yazar, fallara ait açıklamaları 1. *faldan* 67. *Kolofon*'a kadar ayrı ayrı ele almıştır. Yazar, bu fallarda yer alan belli kelimelere ve kavramlara açıklamalar getirmiştir. Yazar sırasıyla; 1. *Fal*'da *ten-si, kêçe* (s.49-53), 3. *Fal*'da *talım kara kuş* (s. 56-57), 4. *Fal*'da *burua, çıntan, dintar, guruşd, kan, kuñcuy, manistan, saşun, taloy, tan, taygüntan, teşri, tensi, yalavaç* (s. 62), 5. *Fal*'da /ñ/ fonemi ile *budlalığ* (s. 64-67), 6. *Fal*'da *yarılmış* (s. 67-69), 8. *Fal*'da *evintin, yul, inintin* (s. 69-74), 10. *Fal*'da *bars* ve *kamuş* (s. 75-78), 11. *Fal*'da *yazığ* (s. 78-79), 12. *Fal*'da *kamıl-* ve *kamla-* (s. 79-82), 16. *Fal*'da *semriti* ve *kudursugin* (s. 89-92), 19. *Fal*'da *ak at* (s. 98-101), 20. *Fal*'da *titir* (s. 102-103), 21. *Fal*'da *karı, ürkütmeş, etdi* (s. 103-106), 22. *Fal*'da *uzuntonlug, keşren-* (s. 106-108), 27. *Fal*'da *emsi-* (s. 113), 28. *Fal*'da *kan, bedizle-, bedze-* (s. 113-115), 29. *Fal*'da *oşış*, (s. 115), 31. *Fal*'da *kéyik* (s. 117-118), 39. *Fal*'da *tıg at* (s. 129), 40. *Fal*'da *orı, talım, yasışın* (s. 129-133), 57. *Fal*'da *kanığ* (s. 150), 61. *Fal*'da *tüşnek* (ya da *tüşüneş* ?) (s. 152-154), 64. *Fal*'da *körüklüg, boymul* (s. 154-156), [66.] *Sonuç*'ta *ançıp* (s. 157-158), [67.] *Kolofon*'da *isig saşun itaçuk*,

guruşd eçimiz (s. 158-162) gibi kelimeler ve ibareler üzerine açıklamalar yapmıştır.

Kelimelerin yanı sıra falların içeriği, anlatımı ve yorumu üzerinde de durmuştur. 2. *Fal*'a ait açıklamada falların anlatımında hareketliği sağlayan unsurlar olarak *tekrarlar* ve *falların içeriği* olduğu bilgisine yer vermiştir (s. 53-56). Yine açıklamalar kısmında fallar çeşitli yönleriyle sınıflandırılmıştır. 4. *Fal*'a ait açıklamada *Irk Bitig'de Falların Sonuç Açıklamasına Göre Sınıflandırılması* (s. 58), 8. *Fal*'a ait açıklamada *Irk Bitig'de Art Arda Gelen İki Nokta İşaretinin Kullanım Yerleri* (s. 72) ve 14. *Fal*'a ait açıklamada *Irk Bitig'de Sonuç Bildirmeyen Fallar için Beklenen Sonuç Yargısı* (s. 84) şeklinde sınıflandırılmıştır (s. 58).

3.3. *Irk Bitig (Faksimile)* (s. 163-189) kısmında 67 yazmanın renkli fotoğraflarına yer verilmiştir. Yazar çalışmasında *okurun faksimile üzerinde fallara kolayca ulaşabilmesi için her bir fal başlangıcını şans dairelerinin hemen yanına parantez içinde rakamlar yazarak numaralandırıldığını, Irk Bitig'in her bir sayfasını da iki tire arasına bir rakam yazarak numaralandırma yoluna gidildiğini* belirtmiştir (s. 163).

4. *Irk Bitig Dışındaki Kâğıda Yazılı Orhon Yazılı Eski Türkçe Metinler* (s. 191-305) kısmında 46 adet yazma, 4.1. *Almanya'da Bulunan Orhon Yazılı Metinler*, 4.2. *İngiltere'de Bulunan Orhon Yazılı Metinler*, 4.3. *Japonya'da Bulunan Orhon Yazılı Metinler*, 4.4. *Rusya'da Bulunan Orhon Yazılı Metin* ve 4.5. *Fransa'da Bulunan Orhon Yazılı Metin* olarak beş alt başlıkta ele alınmıştır. Bu bölümlerde her yazma parçası için, *Eski No*, *Yeni No*, *Satır Sayısı*, *Yazmanın Bulunduğu Yer*, varsa *VOHD [Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland]* Serisindeki Yeri, *TML [The Turkic Manichaean Literature]* *Envanter No* şeklindeki bilgilere yer verilmiştir. Daha sonrasında da *metnin harf çevirisi*, *çeviri yazısı*, *metnin*

çevirisi [*Türkiye Türkçesine çevirisi*] ile yazmanın fotoğraf(lar)ına yer verilmiştir.

4.1. *Almanya'da Bulunan Orhon Yazılı Metinler* (s. 191-270) kısmında otuz dört yazma parçasına yer verilmiştir. Bu bölümde ele alınan yazmalar; 4.1.1. *Mainz 388 No.lu Yazma Parçası* (s. 191-194), 4.1.2. *MIK III 35a+b No.lu Yazma Parçası* (s. 195-197), 4.1.3. *U 178 No.lu Yazma Parçası* (s. 198-199), 4.1.4. *Mainz 172 No.lu Yazma Parçası* (s. 200-201), 4.1.5. *U 180 No.lu Yazma Parçası* (s. 202), 4.1.6. *TM 332 No.lu Yazma Parçası* (s. 203), 4.1.7. *U 179 No.lu Yazma Parçası* (s. 204-205), 4.1.8. *U 171a,b No.lu Yazma Parçası* (s. 206-208), 4.1.9. *U 174a,b No.lu Yazma Parçası* (s. 209-211); 4.1.10. *Mainz 385a-d No.lu Yazma Parçası* (s. 212-214), 4.1.11. *Mainz 175a,b No.lu Yazma Parçası* (s. 215-216), 4.1.12. *Mainz 403a,b No.lu Yazma Parçası* (s. 217-219), 4.1.13. *Mainz 402 No.lu Yazma Parçası* (s. 220-221), 4.1.14. *U 175 No.lu Yazma Parçası* (s. 222-223), 4.1.15. *Mainz 171 No.lu Yazma Parçası* (s. 224-225), 4.1.16. *U 177 No.lu Yazma Parçası* (s. 226-227), 4.1.17. *U 5 No.lu Yazma Parçası* (s. 228-231), 4.1.18. *Mainz 386 No.lu Yazma Parçası* (s. 232-234), 4.1.19. *Mainz 400 No.lu Yazma Parçası* (s. 235-236), 4.1.20. *Mainz 167 No.lu Yazma Parçası* (s. 237-238), 4.1.21. *Mainz 169a,b+c,d No.lu Yazma Parçası* (s. 239-242), 4.1.22. *Mainz 173a,b No.lu Yazma Parçası* (s. 243-244), 4.1.23. *Mainz 174a-e No.lu Yazma Parçası* (s. 245-247), 4.1.24. *U 172 No.lu Yazma Parçası* (s. 248-249), 4.1.25. *Mainz 387 No.lu Yazma Parçası* (s. 250-251), 4.1.26. *Mainz 383 No.lu Yazma Parçası* (s. 252-253), 4.1.27. *T II T 14 No.lu Yazma Parçası* (s. 254-257), 4.1.28. *MIK III 34b No.lu Yazma Parçası* (s. 258-259), 4.1.29. *Mainz 377 No.lu Yazma Parçası* (s. 260-261), 4.1.30. *U 181 No.lu Yazma Parçası* (s. 262-263), 4.1.31. *U 173 No.lu Yazma Parçası* (s. 264), 4.1.32. *U 176 No.lu Yazma Parçası* (s.

265-266), 4.1.33. *M... No.lu Yazma Parçası* (s. 267-268), 4.1.34. *MIK III 200 I No.lu Yazma Parçası* (s. 269-270) şeklindedir.

4.2. *İngiltere’de Bulunan Orhon Yazılı Metinler*, Bu bölümde ele alınan yazmalar; 4.2.1. *Or. 8212/76 No.lu Yazma Parçası* (s. 271-278), 4.2.2. *Or. 8212/77 No.lu Yazma Parçası* (s. 279-281), 4.2.3. *Or. 8212/78 No.lu Yazma Parçası* (s. 282-290), 4.2.4. *Or. 8212/79 No.lu Yazma Parçası* (s. 291), 4.2.5. *Or. 8212/104 No.lu Yazma Parçası* (s. 292), 4.2.6. *Or. 8212/161 No.lu Yazma Parçası* (293), 4.2.7. *Or. 8212/1692 No.lu Yazma Parçası* (s. 294-297) şeklindedir.

4.3. *Japonya’da Bulunan Orhon Yazılı Metinler* (s. 298-301) kısmında üç yazma parçasına yer verilmiştir. Bu bölümde ele alınan yazmalar; 4.3.1. *Ot. Ry. 6432 No.lu Yazma Parçası* (s. 298), 4.3.2. *Ot. Ry. 8129 No.lu Yazma Parçası* (s. 299), 4.3.3. *Ot. Ry. 8130 No.lu Yazma Parçası* (s. 300-301) şeklindedir.

4.4. *Rusya’da Bulunan Orhon Yazılı Metin* (s. 302-303) kısmında 4.4.1. *O. I No.lu Yazma Parçası* adıyla bir yazma parçasına yer verilmiştir.

4.5. *Fransa’da Bulunan Orhon Yazılı Metin* (s. 304-305) kısmında 4.5.1. *Pelliot tibétain Touen-houang 2132 No.lu Yazma Parçası* adıyla bir yazma parçasına yer verilmiştir.

Kâğıda Yazılı Orhon Yazılı Eski Türkçe Metinlerin Sözlüğü (s. 309-370) kısmında sözcüklerin yazmada geçtiği yerler ile bu yerlerdeki bağlamlarına yer verilmiştir. Alıntı kelimelerin kökenleri sözlükte gösterilmiştir. Hazırlanan bu sözlük ile kâğıda yazılı runik harfli metinlerin söz varlığı bütünlüklü olarak ortaya çıkarılmıştır.

agraw < Orta Farsça *’gr’w /agrāw/* “soylu, mükemmel, muhteşem”, *a.* Mainz 172: B 6-7.

ak “ak, beyaz; kır”, *a.* (*a. bēsi kulunlamış* IrkB 5.).

Açıklamalarda ve Dipnotlarda Değınilen Sözcükler ve Sözcük Grupları Dizini (s. 371-377) kısmında açıklamaları verilen 406 sözcük ve sözcük grubuna ait dizin yer almaktadır.

Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili adlı kitapta yazar, hem kâğıda yazılı runik harfli Eski Türkçe metinlerin envanterini çıkartmış hem de bu metinlerin toplu yayını ve sözlüğünü oluşturarak araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Bu titiz ve ayrıntılı çalışmasından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Fikret YILDIRIM'ı tebrik eder, yeni çalışmalarını beklediğimizi belirtmek isteriz.

Tümer KARAAYAK

Bilecik - Türkiye

<tumerkaraayak@gmail.com>